

This work is licenced under a Creative Commons Attribution 4.0 International License
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod licencom Creative Commons Imenovanje 4.0. međunarodna

PREGLEDNI
RAD

UDK: 811.134.3'35
DOI: 10.22210/strjez/51-1/3

Primljen: 23. 3. 2021.
Prihvaćen: 11. 2. 2022.

Reforma portugalskoga pravopisa

Daliborka Sarić
dalibor_ka@hotmail.com
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Majda Bojić
majda.bojic@gmail.com
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

U ovom radu donosimo kratak prikaz posljednje reforme portugalskoga pravopisa formulirane 1990. i obvezujuće od 2015. u Portugalu i 2016. godine u Brazilu, a čiji je cilj bio jednim normativnim dokumentom ujediniti dosadašnja dva pravopisa, od kojih je jedan vrijedio za Brazil, a drugi za Portugal i ostale luzofone zemlje. Novi pravopisni sporazum pritom samo djelomično unificira dosadašnja dva pravopisa jer taj novi službeni pravopis dopušta varijantnost u određenom broju slučajeva koja odražava neke razlike u izgovoru pojedinih glasova. Osim pregleda glavnih pravopisnih inovacija, osvrćemo se na najistaknutije prosudbe o pravopisnoj reformi zabilježene u medijima i stručnim tekstovima tijekom javne rasprave koja traje i danas.

Ključne riječi: *brazilski portugalski, europski portugalski, jezičnoideološke rasprave, pravopisne inovacije, unifikacija*

1. UVOD

Sporazum o novom portugalskom pravopisu (*Acordo Ortográfico da Língua Portuguesa de 1990*)¹ potpisale su 1990. sve zemlje u kojima je službeni jezik portugalski: Portugal, Brazil, Angola, Zelenortska Republika, Gvineja Bisau, Mozambik te Sveti Toma i Princip, a po osamostaljenju i Istočni Timor 2004. godine.² Riječ je o novoj pravopisnoj normi koja objedinjuje brazilski pravopis i pravopis europskoga portugalskog (koji je vrijedio i za ostale luzofone zemlje).

U Portugalu je uporaba novoga pravopisa postala obvezatna 2015., u Brazilu 2016. Za razliku od ostalih bivših kolonija, sporazum do danas nije ratificiran u Angoli i Mozambiku.

Nakon prve velike reforme portugalskoga pravopisa iz 1911., koji je izrađen samo za Portugal, tijekom narednih desetljeća formulirano je niz prijedloga unifikacije pravopisa (prvo su dogovarani između Portugala i Brazila, a od 1986. uključuju se i luzoafričke zemlje). S obzirom na to da su dva pravopisa odražavala neke razlike u izgovoru između brazilske i europske norme portugalskoga jezika, ambicija da se ta dva pravopisa u potpunosti ujedine zahtijevala je opsežnije pravopisne inovacije, što je, zbog osjećaja zadiranja u pitanja identiteta i kulturnoga naslijeđa, nailazilo na prevelik otpor. Stoga je cilj pravopisne reforme iz 1990. bio unificirati koliko je moguće, bez drastičnih inovacija, do tada dva službena pravopisa, ostavljajući pravopisne razlike koje odražavaju različit izgovor pojedinih riječi u različitim varijantama portugalskoga jezika. Radi se, dakle, o dodatnoj, a ne potpunoj unifikaciji dvaju pravopisa, s osnovnim motivom formiranja zajedničkoga normativnog dokumenta.

2. PRAVOPISNE INOVACIJE

Kao što je uvodno spomenuto, novi pravopis djelomično ujedinijuje dvije tradicije, brazilsku i portugalsku, pri čemu je veći broj novina uveden u pravopis europskoga portugalskog.

¹ Tekst novoga pravopisa dostupan u RESOLUÇÃO DA ASSEMBLEIA DA REPÚBLICA N.º 26/91, U: Diário da República n.º 193/1991, Série I-A de 1991-08-23, Assembleia da República, 4370 - 4388. [dre. pt/pesquisa/-/search/403301/details/normal?q=acordo+ortografico+1990](http://pesquisa/-/search/403301/details/normal?q=acordo+ortografico+1990) (pristupljeno 13. listopada 2021.).

² Osobit je pritom slučaj Ekvatorske Gvineje koja je tek 2014. godine postala punopravnom članicom Zajednice zemalja portugalskoga jezika (CPLP), nakon što je prihvatila portugalski kao treći službeni jezik (uz španjolski i francuski).

Iako inovacije uvedene novim pravopisom nisu brojne niti zahvaćaju velik postotak ukupnoga vokabulara, njihova relativna težina je značajna, u prvom redu što se tiče europskoga portugalskog, s obzirom da uključuju mnoge visokofrekventne riječi.³

U nastavku opisujemo najznačajnije tipove promjena koje uvodi novi pravopis, navodeći slučajeve varijantnoga pisanja, pri čemu ta opcionalna mjesta najčešće znače da se u pojedinoj luzofonoj zemlji piše na jedan od navedenih načina, ovisno o izgovoru. Najčešće je riječ o fonološkim razlikama između europskoga i brazilskoga standardnog portugalskog koje se očituju i čuvaju u novom pravopisu, što znači da govornoj zajednici dopuštaju odabir.

2.1. Nijemi konsonanti

Najopsežnija pravopisna promjena je izbacivanje konsonanata iz skupina u kojima se ne izgovaraju, a tiče se europskoga portugalskog. Za te je konsonante uvriježen naziv nijemi konsonanti (*consoantes mudas*), a najčešće je riječ o *c* (u skupinama *ct*, *cc*, *cç*) i *p* (u skupinama *pt*, *pc*, *pç*). Primjeri takvih riječi su *actor* – *ator*, *nocturno* – *noturno*, *acção* – *ação*, *colecção* – *colecção*, *projecto* – *projeto*, *coleccionar* – *coleccionar*, *óptimo* – *ótimo*, *excepção* – *exceção*, *decepcionado* – *decepcionado*, *baptismo* – *batismo*, *céptico* – *cético*. U brazilskoj varijanti tako se do sada i pisalo, pa je ovdje riječ o „pravoj“ pravopisnoj unifikaciji.

U nekim se riječima *c* i *p* u navedenim konsonantskim skupinama izgovaraju, pa se i pišu, kao i do sada. Na primjer, u riječima *ficção*, *opção*, *rapto*, *pacto* izgovaraju se na cijelom luzofonom području.

Novi pravopis omogućuje opcionalno pisanje kod različitoga izgovora između različitih varijanti portugalskoga jezika, što znači da se u svakoj zemlji piše onako kako se izgovara. Na primjer, *c* [k] se u europskom portugalskom zapisuje i izgovara u riječima *facto*, *contactar*, *estupefacto*, *secção*, dok se u brazilskom ne izgovara i ne piše (*fato*, *contatar*, *estupefato*, *seção*) – i do sada se u navedenim slučajevima pisalo na taj način, ali, s obzirom da je sada riječ o jednom službenom pravopisu, navodi se mogućnost takvih opcionalnosti.

U nekim slučajevima, kao i do sada, konsonanti *p* ili *c* pišu se i izgovaraju u brazilskom portugalskom, a u europskom se ne izgovaraju i više ne pišu,

³ Popis pravopisno izmijenjenih riječi v. u *Vocabulário de Mudança – Acordo Ortográfico da Língua Portuguesa* (1999) (portaldalinguaportugueda.com) (pristupljeno 22. srpnja 2021.).

npr. u brazilskoj varijanti ostaje *recepção*, *cacto* i *ruptura* dok se u europskoj navedene riječi prema novom pravopisu pišu *receção*, *cato* i *rutura*.

U manjem broju riječi javljaju se skupine *mpç*, *mpc* i *mpt*, a, vezano uz konsonantske skupine *pç*, *pc*, *pt* ako *p* ispada, *m* se zamjenjuje s *n*: *assumpção* – *assunção*, *assumpcionista* – *assuncionista*, *peremptório* – *perentório*. Kao i u drugim slučajevima različitoga izgovora, postoji mogućnost opcionalnoga pisanja pa se npr. u brazilskoj varijanti piše *suntuso*, a u europskoj *sumptuoso*.

U brazilskoj varijanti (za razliku od Portugala i ostalih luzofonih zemalja) zadržava se mogućnost eliminacije i sljedećih konsonanata: *b* u skupinama *bd* (br. *súdito*, pt. *súbdito*) i *bt* (u br. je najčešće *sutil* i *sutileza*, u pt. *subtil* i *subtileza*), *g* u *gd* (br. *amígdala* ili *amídala*, pt. *amígdala*), *m* u *mn* (br. *anístia*, *indenizar*, *onipotência*; pt. *amnístia*, *indemnizar*, *omnipotência*), *t* u *tm* (br. *aritmética* ili *arimética*, pt. *aritmética*).

2.2. Označavanje grafičkoga naglaska

Oblici 3. lica množine s nastavkom *-êem* prema novom se pravopisu u svim varijantama pišu bez cirkumfleksa: *-eem*. Riječ je o 3. licu množine indikativa prezenta glagola *crer*, *ler*, *ver* (i izvedenica) – *creem*, *leem*, *veem* te konjunktiva prezenta glagola *dar* – *deem*.

U mnogim slučajevima ukida se razlikovni akcent. Oblik 3. lica jednine indikativa prezenta glagola *parar* pisao se *pára*, a sada se piše *para* (akcent je u starom pravopisu služio za razlikovanje glagolskoga oblika od prijedloga *para*). Oblici 1., 2. i 3. lica jednine indikativa prezenta glagola *pelar* pisali su se s akutom *pélo*, *pélas*, *péla*, kao što se i imenica *pélo* pisala s cirkumfleksom (kako bi se ti oblici razlikovali od kontrakcije prepozicije i člana (*pelo(s)*, *pela(s)*), što se sve po novom pravopisu piše bez akcenata. Imenice *pólo* i *pólos* također se po novom pravopisu pišu bez razlikovnoga akcenta koji je služio njihovom razlikovanju od arhaične kontrakcije prijedloga i člana.

Opcionalno se po novom pravopisu može koristiti razlikovni akcent kod oblika 1. lica množine konjunktiva prezenta glagola *dar* – *dêmos* radi njegova razlikovanja od indikativa preterita istoga glagola – *demos*.

Ostaju razlikovni akcenti za razlikovanje infinitiva *pôr* i prijedloga *por*, 3. lica jednine indikativa preterita glagola *poder* – *pôde* i indikativa prezenta *pode*.

Razlikovni akcent 1. lica množine pravilnih glagola prve konjugacije na oblicima indikativa preterita (npr. *cantámos*) radi razlikovanja od indikativa prezenta (*cantamos*) postaje opcionalan.

Neke promjene u pravopisnoj akcentuaciji tiču se samo brazilske varijante. Primjerice, infinitivni oblici glagola *crêr* i *lêr* gube cirkumfleks i zapisuju se kao u europskom portugalskom: *crer*, *ler*. Slično je i s 1. licem jednine indikativa prezenta glagola na *-oar* (*perdôo*, *abençôo*, *dôo*, *vôo*), koji se po novom pravopisu pišu kao u europskom portugalskom: *perdo*, *abençoo*, *do*, *voo*.

Gubi se akcent u nizu *gue* i *que* gdje je naglašeno „u“: *adequê* – *adeque*, *averigúe* – *averigue*; također kod diftonga *ui* nakon *g* ili *q*: *argúi* – *argui*, no dodaje se akcent na oksitone (preterit 1. lica jednine) *argui* – *arguí*.

Kod paroksitona s otvorenim diftongom *oi* u svim se varijantama gubi akut, npr. *jóia* – *joia*, *paranóia* – *paranoia*, *jibóia* – *jiboia*.

U Brazilu se više ne zapisuje akcent ni kod paroksitona s otvorenim *ei*: *idéia* – *ideia*, *européia* – *europaia*, *estréia* – *estreia*, kao ni kod naglašenoga *i* i *u* nakon diftonga u paroksitonama kao što su *feiuira* – *feiuira*, *baiúca* – *baiuca*, *cauíla* – *cauila*, što je jednako onom kako se pisalo u europskom portugalskom i do sada.

S obzirom da pravopis nalaže da se bilježi naglasak na paroksitonama koje završavaju na uzlazne diftonge, ako u brazilskom i europskom portugalskom postoji razlika u izgovoru, pišu se, kao i prije reforme, različiti akcenti (akut za otvorene ili cirkumfleks za zatvorene vokale *e* ili *o*) – tako je često kad je naglašen vokal prije konsonanta *m* ili *n*: u europskom portugalskom piše se npr. *António*, *neurónio*, a u brazilskom *Antônio*, *neurônio*. Razlika u otvorenosti vokala vidi se i kod mnogih drugih riječi, npr. pt. *fenómeno*, *fémur*, *vólei*, *bebê*, *purê*; br. *fenômeno*, *fêmur*, *vôlei*, *bebê*, *purê*.

Mjesto naglasaka također može biti različito u europskoj i brazilskoj varijanti, što rezultira različitim grafijom, kao i prije, npr. paroksitone u europskom portugalskom *metro* i *judo*, što su oksitone u brazilskom, *metrô* i *judô*.

2.3. Ostale promjene

Spojnice se više ne piše između jednosložnih oblika pomoćnoga glagola *haver* i prepozicije *de* (npr. umjesto *hei-de*, *hás-de*, *há-de* piše se *hei de*, *hás de*, *há de*), dok se kod višesložnih oblika i prije pisalo bez spojnice (npr. *hавemos de*, *hавias de*, *haverão de*).

Novi je pravopis eliminirao spojnice i kod mnogih složenica, npr. *pára-quedas* i *fim-de-semana* sada se pišu kao *paraquedas* i *fim de semana*. U nekim se slučajevima spojnice dodaje, npr. *micro-ondas*.

Kod nekih se riječi velika početna slova sada pišu malim, npr. mjeseci (*janeiro, fevereiro*), godišnja doba (*primavera, verão*) ili strane svijeta (*norte, sul*).

Ukidanje dijereze promjena je koja se tiče samo pravopisa primijenjenoga u Brazilu. Kao što se već pisalo u europskom portugalskom, gubi se dijereza u skupini *que/qui* i *gue/gui* kada se poluvokal izgovara, npr. *cinquenta* – *cinquenta*, *tranqüilo* – *tranquilo*, *bilíngüe* – *bilíngue*, *lingüiça* – *linguiça*.

U službenu abecedu uključuju se slova k, y, w, pa ju sada čini sljedećih 26 slova: a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v w x y z. Ovdje se zapravo ne radi ni o kakvoj inovaciji jer su se navedena slova i do sada koristila na identičan način za zapisivanje posuđenica (npr. *km, yuan, windsurf*).

3. POLEMIKA

Tijekom dugogodišnje burne rasprave o novom pravopisu, isticali su se prigovori konkretnim pravopisnim rješenjima, samoj praktičnoj strani uvođenja novoga pravopisa te prigovori otvoreno ideološke naravi. Poznato je da pravopisne reforme redovito nailaze na otpor kod članova govorne zajednice i izazivaju tenzije među jezičnim stručnjacima i intelektualcima, obično humanističkoga profila, pozvanima da se o tome javno izjasne i djeluju. U Portugalu je otpor prema uvođenju inovacija u pravopis bio prilično jak, a polemika vezana uz tu temu traje i dalje.⁴ Ratifikacija sporazuma o novom portugalskom pravopisu izazvala je lavinu negativnih reakcija – komentara i kritičkih tekstova koji su zauzimali važna mjesta u medijima kao najbržem obliku društvene reakcije. Tijekom 2017./2018. godine brojni sveučilišni profesori, pisci, novinari, prevoditelji, političari itd. potpisuju peticiju pod nazivom Građani protiv „Pravopisnoga sporazuma” iz 1990 (*Cidadãos contra o “Acordo Ortográfico” de 1990*) i upućuju je predsjedniku Republike i parlamentu, među ostalim.⁵ Lisabonska akademija znanosti (*Academia de Ciências de Lisboa*) izdala je 2017. godine dokument nazvan Sugestije za poboljšanje Pravopisnoga sporazuma (*Sugestões para o aperfeiçoamento do*

⁴ Kritički članci o reformiranom portugalskom pravopisu objavljeni 2021. godine mogu se naći primjerice na stranicama časopisa *Público*: www.publico.pt/acordo-ortografico (pristupljeno 13. listopada 2021.). Koliko je tema živa, sažeto je u riječima Nuna Pacheca (2021) u članku *Coisas que não esquecemos, passe o tempo que passar.* „Martin Amis dizia que não podíamos esquecer o 11 de Setembro. Num patamar bem distinto, também não podemos esquecer o Acordo Ortográfico” *Martin Amis rekao je da ne smijemo zaboraviti 11. rujana. Na jednoj sasvim drugoj razini, ne smijemo zaboraviti ni Pravopisni sporazum.* www.publico.pt/2021/09/02/culturaipsilon/opiniao/nao-esquecemos-passe-tempo-passar-1975822 (pristupljeno 13. listopada 2021.).

⁵ peticaopublica.com/pview.aspx?pi=acordoortografico90 (pristupljeno 16. srpnja 2021.).

Acordo Ortográfico) u kojem se predlažu izmjene nekih pravila novoga pravopisa, odnosno povratak na stari način pisanja. Kao što je rečeno, otpor prema implementaciji novoga pravopisa i dalje je prisutan. Znakovito je u tom smislu da nakon više od četiri godine od službenoga uvođenja novoga pravopisa u Portugal, pjesnik António Jacinto Pascoal u novinama *Público*, u kojima se i dalje u cijelosti piše starim pravopisom, 1. siječnja 2020. godine poziva stručnjake na medijski vidljiviju debatu o pravopisnoj reformi (Pascoal, 2020). Jednako je ilustrativno i da primjerice dobitnik prestižne književne nagrade Camões za 2020. godinu, teoretičar književnosti Vítor Manuel de Aguiar e Silva, odbija pisati i objavljivati u skladu s novim pravopisom.⁶ Koliko je tema živa, sažeto je u riječima redaktora i novinara u časopisu *Público*, Nuna Pacheca (2021): *Martin Amis dizia que não podíamos esquecer o 11 de Setembro. Num patamar bem distinto, também não podemos esquecer o Acordo Ortográfico*. “Martin Amis rekao je da ne smijemo zaboraviti 11. rujna. Na jednoj sasvim drugoj razini, ne smijemo zaboraviti ni Pravopisni sporazum.”

3.1. O pravopisnoj, jezičnoj i moralnoj „propasti”

Kao što pismo može simbolizirati određenu govornu zajednicu (npr. ćirilica u Rusiji ili Srbiji), tako i određeni elementi pravopisa mogu zadobiti ikonički status (Sebba, 2007, str. 82-83). Tako je u Portugalu najsporniji aspekt novoga pravopisa izbacivanje konsonanata iz skupina u kojima se ne izgovaraju (npr. *ator* umjesto *actor*, *ótimo* umjesto *óptimo*). Možemo reći da je u tijeku polemike dodatno pojačan identitetski status „starih” grafema u etimološkim skupinama (*ct*, *cc*, *çç*, *pt*, *pc*, *pç*) odnosno njihov simbolički potencijal za europskoportugalsku govornu zajednicu, s obzirom da se u novom pravopisu slijedi brazilski princip po kojem se nijemi konsonanti u navedenim konsonantskim skupinama više ne zapisuju. Vasco Graça Moura (2008), uvaženi portugalski pisac i profesor te jedan od najvećih protivnika Sporazuma, približavanje brazilskim rješenjima staroga pravopisa osuđuje kao „socijalno-kulturni darvinizam“ i podjarmljivanje slabijega jačemu (2008, str. 20), a među laicima se asocijacijom pravopisa i jezika onda lako formira strah da će europski portugalski biti potisnut brazilskim varijetetom. Posljedično, protivnici novoga pravopisa među prosječnim govornicima u Portugalu pozivaju se na svoja jezična prava, o čemu iz perspektive kritičke analize diskursa piše

⁶ Expresso, Vítor Aguiar e Silva, o Prémio Camões que não adota o novo acordo ortográfico (pristupljeno 22. srpnja 2021.).

Melo-Pfeifer (2016) – protivnici reforme vide implementaciju Sporazuma kao nedemokratičan proces u kojem nisu pitani za mišljenje (nije proveden referendum), portugalsku normu (pravopisnu i jezičnu), sada ugroženu brazilskom hegemonijom, smatraju jedinom autentičnom i ispravnom, pri čemu se o *drugome* nerijetko govori pogrdno. Autorica zaključno otvara pitanja etičke prirode o tome što su i koje su granice jezičnih prava.

Borba protiv simboličke „brazilizacije“ pravopisa, kako ovaj tip argumentacije naziva Garcez (1995, str. 170), vodi se i osporavanjem same tehničke i praktične vrijednosti novih pravopisnih rješenja. U tu svrhu širi se panika kako će doći do promjene izgovora europskoga portugalskog (npr. Graça Moura 2008, str. 8-9) jer se gubi dijakritička uloga nijemih konsonanta – oni su, naime, označavali, iako ne uvijek, otvorenost prethodnoga vokala (koji bi, kada se radi o nenaglašenoj poziciji, bio potvrđen redukciji), npr. *a(c)tor* [a'tor]. Tvrdnja je to koja samu sebe pobija – kako su govornici do sada znali kada je u navedenim konsonantskim skupinama prvi konsonant „nijemi“, a kada se izgovara, ako za to nema posebne pravopisne oznake (npr. u europskom portugalskom u riječi *facto* [k] se izgovara, a u *acto*, kako se pisalo prije reforme, ne)? Kako su govornici znali da u nekim slučajevima dolazi do redukcije vokala unatoč zapisivanju nijemoga konsonanta, kao u riječi *actriz* [e'trij]. Kako govornici znaju išta izgovoriti ako pravopis nije fonetska transkripcija i ako se prvo uči govoriti, a onda pisati? Iako je iz perspektive suvremene lingvistike suviše uopće pobijati ovakav pokušaj argumentacije, prosječni su govornici prijemčivi za takve ideje s obzirom da ih šire ugledni intelektualci pa se nužno postavlja pitanje odgovornosti aktera ovakve debate.

Vezano za ovu točku, čitava se problematika dovodi na neozbiljnu razinu i kada se prigovara principu pojednostavnjenja u svrhu olakšavanja učenja, što se osporava pokušajem ironičnoga propitivanja zašto nema apsolutne dosljednosti i simetričnosti, odnosno zbog čega se ne uvode i druge pravopisne promjene u svrhu apsolutnoga pojednostavnjenja (npr. ukidanje početnog „h“ koje se nikada ne izgovara, kao u riječi *humano* ili ukidanje „u“ u slijedovima *que* i *qui* kada se poluvokal ne izgovara, kao u riječi *querer*), iako je jasno da se intervencije tiču divergentnih dijelova postojećega brazilskoga i europskoga pravopisa, a ne uvođenja nekih novih načela kojima bi se mijenjao čitav pravopis.

Jednako je lako odgovoriti i prigovorima zbog ukidanja razlikovnih akcenta, pri čemu se prenaplašava mogućnost nejasnoća koje se mogu javiti u pisanom tekstu, a zaboravlja se da je potencijalna sintaktička višeznačnost izoliranih rečenica uobičajena stvar u jeziku, da u govoru nema posebnih

signala koji bi je rješavali pa se nitko ne buni niti dolazi do sloma komunikacije, kao i da su se diferencijalni akcenti u starom pravopisu ionako bilježili na svega nekoliko riječi – npr. pisalo se *pára para pensar* („staje kako bi razmislio“), dok homografija u primjeru poput *como como um animal* („jedem kao životinja“) nikome nije smetala. Naravno, nejasnoće nema ni u nizu „para para pensar“ (bez grafičkoga akcenta na glagolu) jer sam poredak (vrsta) riječi omogućava interpretaciju rečenice. S jedne strane, dakle, bilježenje razlikovnih akcenata obično tek zalihosno ukazuje na vrstu riječi o kojoj se radi, dok s druge strane, pravopis ne može osigurati niti služi tome da osigura apsolutno jednoznačnu interpretaciju svih mogućih iskaza, a pogotovo ne izoliranih izraza, što jednako nije činio ni stari portugalski pravopis.

Jedna od najčešće isticanih boljki novoga pravopisa jest mogućnost varijantnoga pisanja pojedinih riječi, što se tumači kao raspad koncepta same norme i uvođenje pravopisnoga kaosa. Slično kao i u slučaju čisto jezičnih, standardoloških pitanja, na varijantnost se gleda kao na nešto izrazito negativno, kao da govornici nisu kompetentni s njome se nositi. No ono što kritičarima ovdje najviše smeta jest ideja manje prisutnoga autoriteta. Analizirajući situacije različitih pravopisnih reformi u svijetu, Sebba (2007, str. 152-154) ustvrđuje kako ni sami govornici nisu skloni prihvaćanju varijantnosti već očekuju autoritarnost pravopisa koja se očituje jasnim odabirima, no dodali bismo da su govornici ionako žrtve ideologija koje im isti ti autoriteti, odnosno elite, nameću (o toksičnim jezičnim ideologijama v. Starčević, Kapović i Sarić, 2019.) Slične motive možemo uočiti i kod preskriptivizma usmjerenoga na druge jezične razine – Pullum (2017, str. 195) tako komentira da otvorenost publike prema jezičnim savjetnicima proizlazi iz svojevrzne želje za osudom i kaznom, a u tom sadomazohističkom odnosu prihvaćanje varijantnih („krivih“) formi ne sviđa se ni onima koji žele kažnjavati, ni onima koji žele biti kažnjeni.

António Emiliano, portugalski lingvist koji je mnoge publikacije posvetio oštrim prosudbama o novom pravopisnom sporazumu, u svojem karakterističnom dramatičnom tonu za princip dopuštanja opcionalnosti kaže da „pulverizira sam pravopis, raspršujući ga u osobne i regionalne multi-grafizme, i naprosto vodi k uništenju same ideje pravopisa“ (Emiliano 2010, str. 78). Međutim, u većini slučajeva varijantnoga izgovora koji je pravopisno vidljiv odabire se ona varijanta koja je u skladu sa standardnim izgovorom riječi konkretne pravopisne zajednice, odnosno zemlje – na primjer, u Portugalu će se pisati isključivo *António*, a u Brazilu *Antônio*. Kod neznatnoga broja riječi dopušta se alternativno pisanja iste riječi ovisno o izgovoru

pojedince. Spomenuti novinar Nuno Pacheco, s tim se u vezi žali što novi pravopis dopušta da se primjerice u Portugalu može pisati *telespectador* i *telespetador*. Ističe kako zbog takvih mogućnosti više neće biti sramota loše pisati jer je sada sve blagoslovljeno kao dobro pisanje (Pacheco, 2019). Iz ovoga proizlazi da bi govornici trebali žaliti za gubitkom sredstva ponižavanja – mogućnost osude i sramoćenja promovira se kao društvena vrijednost, što nikako nije stav specifičan za luzofoni kontekst. Govoreći o višestoljetnom širenju mita o propasti pismenosti, jezika, a s time u vezi i društvenoga morala, na primjeru anglofonoga područja, Milroy (1998, str. 64-65) upozorava kako je jezik pojedinca, za razliku od primjerice rase, vjere ili spola, „posljednji bastion otvorene društvene diskriminacije“.

Nadalje, ovo načelo dopustivosti, tvrdi Emiliano (2010, str. 79), i samo je rezultat prihvaćanja poraza – nemogućnosti da se pravopisne norme usklade u potpunosti. Priznanje nemogućnosti ujedinjenja dvaju stabilnih pravopisnih sustava, zaključuje Emiliano (2010, str. 79), samo po sebi ne bi bilo toliki problem – ozbiljniji je prijestup nazivati ujedinjenjem nešto što multiplicira raznolikost. Ovdje treba reći da potpuno pravopisno ujedinjenje jest moguće jer je to pitanje isključivo dogovora i kompromisa, no ono bi zahtijevalo drastičnije pravopisne inovacije za koje je očekivano da bi naišle na daleko veći otpor, kao što se već događalo s prijašnjim prijedlozima pravopisnih reformi. Možemo reći da je, iz pragmatičnih razloga, prevagnula tradicija, a ne nemogućnost ujedinjenja. Što se tiče konkretne unifikacije u ovom slučaju, jasno je da se ona odnosi, osim na značajno (iako ne potpuno) ujedinjenje dvaju pravopisa, na ujedinjenje dokumenta koji taj pravopis regulira. Brazilski lingvist José Luis Fiorin (2009, str. 14-15) ističe kako mogućnosti varijantnoga pisanja u brazilskoj varijanti nisu novost, a novi sporazum, tvrdi, ipak postiže svoj cilj, premda mu mnogi to žele osporiti jer zahvaljujući njemu oba načina pisanja postaju točna. Pravopis dakle ostvaruje unifikaciju poštujući pritom različite načine izgovora.

Često se problem varijantnosti kao takve krivo uspoređuje s drugim društvenim propisima – pravopisna norma mora biti rigidna i ne smije uključivati opcionalnosti kao što je i slučaj s prometnim pravilima (Emiliano, 2010, str. 60) ili uputama o korištenju lijekova (Monteiro, 2018, str. 147). Međutim, znamo da prometna pravila ne mogu biti varijantna ni fakultativna jer bi to imalo drastične posljedice za funkcioniranje prometa i sigurnosti sudionika u prometu, ili za zdravlje pojedinca u slučaju fakultativne primjene lijekova, što se ne može reći za „dopuštanje“ trivijalnih varijantnosti u pisanju (kao ni u jeziku, koji se također često uspoređuje s različitim društvenim normama kada se želi delegitimirati pojedine forme, odnosno varijetete).

Kao što je tipično za javne polemike o pravopisu i jeziku, nije neobično da u javnom diskursu vrlo ugledni intelektualci šire ovakve i mnoge druge predrasude o ovim pitanjima. Pravopis se tako poistovjećuje s jezikom, a pravopisne promjene s propašću toga jezika. Vasco Graça Moura (2010) vrlo je samouvjereno pisao kako portugalski jezik sve više propada, usporio ga je s košem za smeće u koji se odlažu sve vrste otpada, kako Portugalci svoj jezik ne znaju minimalno ispravno izgovarati, pisati niti govoriti, a pravopisni sporazum vidi kao značajan doprinos neumitnoj katastrofi. Novi pravopis za njega predstavlja nasilje nad jezikom (Graça Moura 2012) i „nedopustivu perverziju portugalskoga jezika“ (Graça Moura 2011). Neizostavno je potom asociranje propasti jezika s propašću društvenoga morala, što Graça Moura (2010) formulira na sljedeći način:

Vivemos numa época de apoucamento da língua, de empobrecimento do vocabulário, de aviltamento de todas as regras de gramática. É também um tempo em que toda a gama de valores que ela transporta consigo (intelectuais, cognitivos, estéticos, expressivos, afectivos...) deixou de contar.⁷

Povrh lamentiranja nad jezičnim promjenama, Graça Moura neizostavno zaziva velikoga portugalskog pisca zaslužnoga za leksičko obogaćivanje portugalskoga jezika u 16.st., u čiju čast je i nastao metonimijski izraz, svojevrsan nadimak za portugalski jezik – Camõesev jezik: *A língua de Camões está irreconhecível. Se ele voltasse ao mundo, decerto pensaria em rasgar a sua obra. Deixámos de ser dignos dela.* „Camõesev je jezik neprepoznatljiv. Kad bi se vratio, zasigurno bi poželio podrapati svoje djelo. Nismo ga više vrijedni“ (Graça Moura 2010). Ne može se ozbiljno shvatiti pretpostavka da bi se Camões narcisoidno ljutio zato što se portugalski jezik kroz nekoliko stoljeća promijenio, kao ni ideja da bi suvremeni govornici trebali biti taoci fiktivnoga Camõeseva bijesa. Moralna osuda prisutna je i u Emilianovim gnjevnim kritikama u kojim poziva na građansku neposlušnost i priziv savjesti te zahtijeva istrebljenje Monstruma, kako redovito naziva novi pravopis (npr. 2010, str. 35, 37, 44, 57).

Od prigovora koji se upućuju novom Sporazumu navest ćemo još neke koji se odnose na otvoreno ideološku stranu njegove implementacije. Ako uzmemo u obzir činjenicu da jezik ne služi samo komunikaciji, već se na njega gleda kao na važan čimbenik u oblikovanju nacionalnoga identiteta, ne čudi što se jedna od glavnih kritika upućenih Sporazumu tiče ugroža-

⁷ „Živimo u doba obezvrjeđivanja jezika, osiromašivanja vokabulara, degradacije svih gramatičkih pravila. To je također vrijeme u kojem je čitav spektar vrijednosti koje ona nosi sa sobom (intelektualnih, kognitivnih, estetskih, ekspresivnih, afektivnih...) prestao važiti.“

vanja nacionalnih interesa. Protivnici Sporazuma tako naglašavaju kako bi njegovo prihvaćanje značilo veliki udarac za portugalski identitet i kulturno nasljeđe. Inzistiranje na tome kako pravopisne promjene predstavljaju gubitak za kulturnu baštinu i ugrožavaju veze s prošlošću, također je tipičan i neizostavan diskurs koji prati pravopisne reforme i zabilježen je u slučajevima mnogih jezika (v. Sebba, 2007, str. 143-148). Važnost očuvanja kulturnoga nasljeđa osobito ističe već spomenuti kritičar novoga sporazuma António Emiliano. Ulog je velik – Portugal je, podsjeća, nacija s osamstoljetnom političkom autonomijom i bogatom kulturnom pozadinom, a prestiž i međunarodna ekspanzija portugalskoga jezika (zagovarani u Sporazumu) Portugalu nisu potrebni zato što ih je Portugal osigurao još u 16. stoljeću, tj. u doba velikoga portugalskog Imperija – poentira Emiliano (2010, str. 140). Za njega, pravopis predstavlja kulturnu baštinu portugalskoga naroda, a novi pravopisni sporazum imao bi za posljedicu uništavanje toga kulturnog nasljeđa. Ovaj autor pritom naglašava važnost stabilnosti pravopisa jer „pravopis ne služi lakšem usvajanju pisma niti opisivanju izgovorne komponente; pravopis treba omogućiti kodifikaciju i koheziju“, a socijalna, kulturna i nacionalna kohezija, opet, zahtijevaju pravopisnu stabilnost (Emiliano, 2010, str. 141, 191). Osim toga, o stabilnosti pravopisa, nastavlja Emiliano (2010, str. 141) ovisi i međugeneracijsko razumijevanje tekstova – stabilan pravopis olakšava prenošenje pisane kulturne baštine s jedne generacije na drugu, a budući da prenošenje kulturne baštine biva ugroženo novim pravopisom, ugrožen je i sam portugalski identitet. Emiliano u novom pravopisu vidi i opasnost za budućnost. Dovedi u pitanje ortografsku stabilnost značilo bi zaprijetiti kvaliteti obrazovanja kao i kulturnom i znanstvenom razvitku portugalskoga naroda (Emiliano, 2010, str. 115). U mnogim Emilianovim osvrtima možemo primijetiti nesklad između iskazivanja vlastitih stavova o tome kakav bi pravopis trebao biti i pozivanja na objektivnu, znanstvenu analizu. Tradicionalistički i dogmatski, Emiliano pravopisne promjene vidi kao veliku društvenu štetu i katastrofu. Je li važnija ideja lakšega usvajanja pisma ili bilo koji drugi praktični aspekt postojanja jedinstvenoga pravopisa u odnosu na međugeneracijsko razumijevanje tekstova pitanje je subjektivnoga, ideološkoga odabira, a ne objektivnoga mjerenja. Pritom je također očito da ovim sporazumom pravopisne promjene ni na koji način ne ugrožavaju razumijevanje starijih tekstova jer su u cjelini minorne i transparentne. Relevantnije je pitanje razmjera koristi i isplativosti pravopisne reforme u odnosu na sav dugogodišnji angažman oko njezine implementacije i afirmacije u javnom prostoru.

3.2. Jezik koji lakše kruži svijetom

Pitanje ugrožavanja nacionalnih interesa dovodi se u vezu i s konkretnom ekonomskom situacijom. Emiliano (2010, str. 41) tako smatra kako nema opravdanih znanstvenih ili tehničkih razloga za Sporazum, već je, prema njemu, riječ ustvari o razlozima ekonomske i političke prirode. Brazil bi tako, kako tvrdi, osim eventualnoga jezičnog i političkoga prestiža (kako unutar zajednice zemalja portugalskoga jezika tako i na svjetskoj razini) ostvario značajan dobitak na području izdavaštva – primjerice, u vidu veće prisutnosti brazilskih knjižarskih proizvoda (Emiliano, 2010, str. 77). Utoliko, zaključuje Emiliano, novi pravopis značio bi i ugrožavanje portugalskih vanjskopolitičkih odnosno nacionalnih interesa. S tim je u vezi u medijima osobito odjeknuo zaoštren stav portugalskoga pisca Migula Souse Tavaresa koji je ustvrdio kako novi sporazum predstavlja „kolonijalni čin Brazila prema Portugalu“.⁸

Kako za Emiliana, tako i za mnoge druge, Sporazum općenito naginje u prilog brazilskoj strani, i to pod izgovorom da je Brazil veliki „pokretač luzofonije“, zemlja s najvećim brojem govornika portugalskoga jezika (konkretno, prema jednoj od procjena, promjene obuhvaćaju 0,5 % brazilskoga te 1,4 % portugalskoga vokabulara (Fiorin, 2009, str. 17). Emiliano (2010, str. 19) o tom je pitanju osobito oštar, za njega je riječ o „servilnom popuštanju pred brazilskim imperijalnim interesima“. U ideji o popuštanju pred brazilskim interesima suglasan je i Vasco Graça Moura. On drži da Sporazum prvenstveno služi brazilskim geopolitičkim i ekonomskim interesima (Graça Moura, 2008, str. 106). Općenito, smatra ga velikim troškom za državu i njezine stanovnike, ali i pogubnim za portugalsku izdavačku djelatnost. Osim školskih udžbenika, didaktičkih materijala, rječnika, gramatika koji će se morati preobličiti, značajna je portugalska izdavačka prisutnost u afričkim zemljama. U Angoli, ona se, primjerice, broji u milijunima, a što se Mozambika tiče, nastavlja Graça Moura (2008, str. 15), izdavačke kuće poput Porto Editora i Texto, koje objavljuju školske knjige predstavljaju 1/6 portugalskoga izvoza u tu zemlju. U toj „geostrateškoj igri“, tvrdi Graça Moura (2008, str. 16), Portugal nesumnjivo gubi, a pobjedu odnosi Brazil koji „ne mora učiniti ama baš ništa kako bi se prilagodio situaciji.“ S druge strane, zemlje Palopa, kao i Istočni Timor, zaključuje Graça Moura (2008, str. 62), „postat će ovisni o brazilskoj izdavačkoj i kulturnoj industriji“.

⁸ „Acordo Ortográfico é ‘acto colonial’ do Brasil“. *Expresso*, 20. 9. 2009. <https://expresso.pt/actualidade/acordo-ortografico-e-acto-colonial-do-brasil=f536785> (pristupljeno 1. studenoga 2020.)

Suprotno tome, zagovornici Sporazuma poput Evanilda Bechare i Carlosa Reisa, ističu ekonomske prednosti u prihvaćanju Sporazuma kako za brazilsku tako i za portugalsku stranu. Korist Brazila je pritom jasna – Evanildo Bechara (2012), istaknuti brazilski profesor i filolog smatra kako jedinstveni pravopis smanjuje troškove izdavanja knjiga, jer, primjerice, knjiga objavljena u Brazilu ne mora biti nanovo priređena za ostale zemlje portugalskoga govornog područja. Ali, ekonomska korist može se naći i na portugalskoj strani – tako Carlos Reis (2008), istaknuti portugalski filolog sa Sveučilišta u Coimbri, smatra kako su prigovori zbog financijskih izdataka i gubitka svojevrsnoga knjižarskog monopola u Africi neosnovani jer, Portugalu se otvara jedno ogromno tržište – brazilsko. „Jezik koji posjeduje samo jedan pravopis lakše kruži svijetom“, slikovito zaključuje Bechara⁹. Odnosi se to, dakako, i na ostale ekonomske, političke i kulturne prednosti koje nazire u sporazumu.

Opravdanje inicijative za pravopisnom reformom u samom tekstu Sporazuma o novom pravopisu šturo je i upitne težine, što je otvorilo puno prostora za navalu protuargumenata. U službenom objašnjenju pravopisne reforme navodi se kako je Sporazum rezultat nastojanja da se pridoneše interkontinentalnom i suštinskom jedinstvu portugalskoga jezika i da se poveća prestiž portugalskoga jezika u svijetu. Emiliano (2008, 2010) s pravom dovodi u pitanje ovako definiran koncept jedinstvenosti portugalskoga jezika, kao i zamisao da se taj „zajednički“ jezik može i treba braniti, promovirati ili unificirati nekakvom pravopisnom reformom. Europski i brazilski portugalski promatra kao dva različita dijasistema koja u praksi zahtijevaju da im se deskriptivno pristupa na različit način i koji stoga od zajedničkoga pravopisa ne bi imala nikakve koristi. Iako je jasno da „portugalski jezik“ nije operativan termin u lingvističkoj analizi (2008, str. 3), jer je riječ o skupini jezičnih zajednica i da „moramo prihvatiti raznolikost“ (2010, str. 81), ta činjenica ipak nije u suprotnosti sa samom mogućnošću postojanja zajedničkoga pravopisa. I dosadašnji je pravopis, važeći za sve luzofone zemlje, praktički isti pravopis s neznatnim razlikama (koje tehnički mogu i ne moraju ostati). Ako bismo slijedili navedenu logiku, onda nitko ne govori ni europskim portugalskim jer je i on skupina varijeteta, a za koje vrijedi isti pravopis.

Što se samoga pitanja jedinstvenosti tiče, uvaženi portugalski jezikoslovac Malaca Casteleiro, „otac“ Sporazuma, kako ga neki nazivaju, smatra

⁹ „Com o acordo, tiramos um peso dos ombros, diz Evanildo Bechara“ *Estadão* (12. 11. 2012), intervju. <https://cultura.estadao.com.br/noticias/geral/com-o-acordo-tiramos-um-peso-dos-ombros-diz-evanildo-bechara,959220> (pristupljeno 28. srpnja 2020.)

kako je sporazumom izbjegnuta divergentnost pravopisa u kojoj bi svaka zemlja imala svoj pravopis, a portugalski bi izgubio važnost na međunarodnoj razini.¹⁰ Osim toga, smatra kako Sporazum odražava brigu za budućnost portugalskoga jezika, kao i svijest o ekonomskim prednostima. Slično zagovara i Carlos Reis (2008), koji u primjeni novoga sporazuma nazire političke, ekonomske i kulturne prednosti – usprkos razlozima ekonomske, pedagoške ili simboličke prirode koji bi se mogli ispriječiti na putu, i koje treba pažljivo razmotriti, Reis drži da su koristi daleko veće. Prema njemu, zajednički pravopis jeziku bi podario koheziju i međunarodni ugled – riječ je o strateškom potezu koji bi trebao biti svima na korist.

Ako sagledamo ove argumente sa strane njihove vanjskopolitičke dimenzije, zaključit ćemo kako je riječ o namjerama koje žele povećati političku, ekonomsku i geostratešku važnost portugalskoga jezika na svjetskoj razini. Čak bismo i zagovarano jedinstvo mogli protumačiti kao nužan preduvjet takvoga propulzivnog smjera. Ipak, ideja o ujedinjenju stvara dojam kako se nasilno želi postići nekakvo jedinstvo među zemljama koje su odavno zaživjele kao neovisne političke tvorevine. Takvo jedinstvo mnogi protivnici Sporazuma tumače kao neokolonijalni projekt na imperijalističkoj osnovi.

Za Vasca Graça Mouru (2008, str. 65, 114), brazilski interesi vezani za Sporazum otpočetka su imali tržišni karakter dok pojedini Portugalci, prema njemu, naivno i u metafizičkom ključu vjeruju u „jedinstvo“ jezika koje donosi Sporazum. Jedinstvenost obećana novim Sporazumom, za Emiliana (2010, str. 183) također je nemoguć projekt – on u Sporazumu vidi geopolitički potez koji stremi prema međunarodnom širenju utjecaja te ističe kako sam Sporazum otkriva jedan nazadan i neodgovoran mentalitet jer pokazuje neokolonijalne crte kada se obara na štetu (za jedinstvo jezika) učinjenju stvaranjem novih afričkih država poniklih iz portugalske kolonijalne povijesti. Uistinu, sam dokument sporazuma navodi i ističe nužnost uniformizacije jezične norme osobito nakon „nesretne“ fragmentacije nastale pojavom novih političkih entiteta. Kako stoji u bilješci pojašnjenja u Sporazumu:¹¹

Com a emergência de cinco novos países lusófonos, os factores de desagregação da unidade essencial da língua portuguesa far-se-ão sentir com mais acuidade e também no domínio ortográfico. Neste

¹⁰ „Desde 1911 que andamos nisto“. *África 21* (prosinac 2007), intervju. <https://ciberduvidas.iscte-iul.pt/artigos/rubricas/acordo/malaca-casteleiro-desde-1911-que-andamos-nisto/1569> (pristupljeno 1. srpnja 2020.)

¹¹ Resolução da Assembleia da República n.º 26/91, str. 4382.

sentido importa, pois, consagrar uma versão de unificação ortográfica que fixe e delimite as diferenças actualmente existentes e previna contra a desagregação ortográfica da língua portuguesa.¹²

Ovakav navod, prema Emilianu (2010, str. 183), predstavlja čisti izraz neokolonijalnoga mentaliteta koji zaslužuje svaku osudu. Suprotno tome, smatra kako treba „prihvatiti raznolikost luzofonskoga svijeta jer je to baština suverenih zemalja zajedničkih povijesnih korijena umjesto da se ta raznolikost stigmatizira kao dezintegracijski faktor“ (Emiliano, 2010, str. 183). Luzofonija, koja se prema Emilianu (2010, str. 183-184) odnosi na skupinu neovisnih zemalja portugalskoga jezika koje se nalaze raštrkane po svijetu – nije jedna jezična zajednica, već skup različitih jezičnih zajednica unutar kojih postoji raznolikost.

Sama ideja luzofonije predstavlja još jedan trn u oku protivnika Sporazuma – ona je za njih mit, tlapnja koja nasljeđuje i na neki način želi povratiti nekoć velebne i, očito, nikad zaboravljene povijesne trenutke iščezloga imperija. Luzofoniju možemo sagledati kao pojam koji u širem smislu predstavlja zajednicu govornika portugalskoga jezika širom svijeta, a u onom užem, ovaj se pojam odnosi prvenstveno na one zemlje (i njihove stanovnike) u kojima je portugalski službeni jezik. Osnovna ideja koja stoji iza ovoga pojma je svijest o zajedničkom jeziku. Naravno, svijest o zajedničkom jeziku različitih zemalja neminovno zadobiva i političke konotacije. Upućuju na to i tumačenja beskrajno citiranih Pessoainih riječi (1998, str. 255): *Minha pátria é a língua portuguesa* „Moja je domovina portugalski jezik“. Prema glasovitom portugalskom filozofu, Eduardu Lourençu, taj se citat iz *Knjige nemira*, Pessoaina heteronima Bernarda Soaresa, krivo tumači i često koristi u svrhu naglašavanja ideološke komponente posjedovanja zajedničkoga jezika. Podsjetimo, jezik je ipak „simbolički iskaz nacionalnog jedinstva“. (Škiljan, 2002, str. 190) Pessoa ustvari nije želio legitimirati nikakve imperijalne ambicije, prema Lourençu (2001, str. 127), on je želio naglasiti kako „osim portugalskoga jezika – toga takoreći neopipljivoga univerzuma iz kojeg je crpio materiju svojih snova i u njemu stvarao jedan svijet izvan svijeta – on druge domovine nije imao.“

Za Antónija Emiliana (2010, str. 176), ideja o ujedinjenoj luzofoniji koju zagovaraju portugalski ministri i političari (a koja u Emilianovoj argumen-

¹² „S pojavom pet novih luzofonskih zemalja, čimbenici razlaganja suštinskoga jedinstva portugalskoga jezika postat će vidljiviji, također i na području pravopisa. U tom je smislu potrebno ustanoviti neki oblik jedinstvenoga pravopisa koji će utvrditi i jasno razlučiti trenutačno postojeće razlike te poslužiti kao preventivno sredstvo protiv dezintegracije pravopisa portugalskoga jezika.“

taciji uključuje i ujedinjenje jezika), spada u područje mitologije. Luzofonija je, navodi, „fikcija zgodna za one koji od jezika prave instrument u službi diplomatskih i političkih igara“. (Emiliano, 2010, str. 176) O tom je pitanju njegov stav jasan – portugalski su lideri žrtvovali nacionalne interese u ime „ujedinjene“ luzofonske utopije. (2010, str. 18) Napomenimo pritom (ne ulazeći suviše u tu problematiku) kako je luzofonija često predmet kritike od strane portugalskih intelektualaca poput Eduarda Lourenca i Alfreda Margarida, pri čemu se uglavnom upućuje na opasnosti od neokolonijalnih pretenzija ili se želi naglasiti njezina mitološka podloga. U tom se smislu luzofonija tumači kao pokušaj iznalaženja mita koji će zamijeniti mit o imperijalnom Portugalu. Jezično jedinstvo nudi se stoga kao kompenzacija. Na sličan način promišlja i Emiliano (2010, str. 184) – kad se govori o tobožnjem razdruživanju jedinstvene jezične zajednice, nije li to ustvari, pita se on, „saudosistička lamentacija zbog gubitka luzitanskoga jedinstva uslijed političke fragmentacije portugalskoga kolonijalnog carstva?“

Na tragu Emilianove argumentacije, možemo na kraju reći kako se u rukama portugalskih političara luzofonija na svojevrsan način konkretizira upravo u vidu odredbi poput one o novom pravopisnom sporazumu. Naime, nužnost postizanja „interkontinentalnoga“ i „suštinskoga jedinstva“ portugalskoga jezika (što bi trebalo pridonijeti povećanju njegova međunarodnoga ugleda i važnosti na međunarodnoj razini) podrazumijeva i vanjskopolitičke posljedice Sporazuma poput onih koje idu u smjeru ostvarivanja simboličkoga jedinstva – za Fiorina (2009), primjerice, jedinstvo jezika sugerirano Sporazumom (jedinstvo koje počiva na jeziku, a koje uključuje raznovrsnost kultura i zajednica) ujedno predstavlja i simboličko jedinstvo CPLP-a (*Comunidade dos países de língua portuguesa* – Zajednica zemalja portugalskog jezika). Sličan je i stav Gilberta Scartona (2009) za kojeg Sporazum – plod jedne lingvističke politike – može pridonijeti učvršćivanju veza između članica te organizacije (kao i osnažiti taj blok u kontekstu drugih nacija). Dodajmo ovdje i navode Luísa Amada, nekadašnjega portugalskoga ministra obrane (2005. - 2006.) i ministra vanjskih poslova (2006. - 2011.), koji pojašnjavaju politički smisao luzofonije i zajednica poput CPLP-a – što nam onda opet ukazuje na pitanje važnosti novoga pravopisnog sporazuma. Amado (2018, str. 3) vjeruje kako budućnost Portugala počiva na luzofoniji kao geopolitičkom prostoru koji, obuhvaćajući veliki broj država, regija, kultura, jezika i civilizacija, podaruje osobitu važnost jednoj malenoj zemlji na Iberskom poluotoku. U skladu s tim, Amado (2018, str. 3) nazire poseban „geopolitički potencijal“ koji Portugal mora ostvariti u suvremenom globaliziranom svijetu, a on počiva upravo na luzofoniji, odnosno, na

bogatoj portugalskoj povijesti koja podrazumijeva „suživot i trajnu suradnju s narodima, kulturama, jezicima, civilizacijama i religijama širom svijeta“¹³.

Među razlozima za unifikaciju portugalskoga pravopisa često se navodi nepraktičnost postojanja dvaju pravopisa u procesima „internacionalizacije“ portugalskoga jezika. Naime, međunarodne institucije koje su usvojile portugalski kao službeni jezik dosad su bile dužne izdavati dvostruki broj dokumenata poštujući i jedan i drugi pravopis. No ne treba zanemariti možda presudnu ulogu suvremene politike, koja potiče stvaranje nadnacionalnih institucija koje se zatim u svijetu mogu postaviti kao čim ozbiljniji akteri. Na tom planu, protivljenje Sporazumu tumači se kao retrogradno partikulariziranje koje nema sluha za potrebe modernoga globaliziranog društva. Pitanje je to same prirode nacionalnih interesa i smjera kretanja u suvremenom svijetu u stalnoj, ali nezaustavljivoj transformaciji.

4. ZAKLJUČAK

U ovom smo radu dali pregled najvažniji pravopisnih inovacija uvedenih zadnjom pravopisnom reformom za portugalski jezik te prikazali najčešće iznošene stavove o novom pravopisu. Pri tome se ne priklanjamo pravopisnim rješenjima ni staroga ni novoga pravopisa, već iznosimo način na koji se dominantno u javnosti o pravopisu polemizira.

Tijekom javne polemike o novom portugalskom pravopisu, koja traje već tri desetljeća, kreiran je diskurs tipičan za slične pravopisne reforme zabilježene kod mnogih drugih jezično-pravopisnih zajednica. Ne zalažući se, ponavljamo, ni za ni protiv same reforme, kritički smo se osvrnuli na argumentaciju kojom se osporava ideja pravopisne reforme i validnost konkretnih pravopisnih inovacija, pretežno iz perspektive Portugala iz kojeg su dolazile najoštrije reakcije. Diskurs najvećih kritičara izrazito je emotivan – novi pravopis je monstrum kojega treba uništiti. Promjena kao takva prikazuje se negativno jer predstavlja uništenje kulture i ugrožavanje veza s tradicijom – ona je prijetnja nacionalnom identitetu. Pravopis se percipira isključivo kao rigidna norma, a inovacije koje dopuštaju opcionalnosti doživljavaju se kao propast same ideje pravopisa, što se asocira idejom reda potrebnoga za život u uređenom društvu („kršenje” pravopisa uspoređuje se s krivim uputama za primjenu lijeka ili kršenjem prometnih pravila) –

¹³ „O ‘espaço geopolítico da lusofonia’ não se confunde com a CPLP“. Camões (Suplemento do JL), N. 253, 28. 2. 2018. <https://www.instituto-camoes.pt/sobre/publicacoes/jornal-de-letras/encarte-jl-253> (pristupljeno 21. travnja 2020.)

nepoštivanje reda posljedično će prema takvim viđenjima dovesti do raspada jezika i društvenoga morala.

U podlozi je ovakvih reakcija na novi pravopis pretežno otpor prema brazilizaciji pravopisa, kako simboličkoj, tako i doslovno shvaćenoj kao brazilska hegemonija koja će ugroziti europski portugalski.

Neovisno o tome što svaki pravopis ima svoju značajnu kulturnu i simboličku komponentu i što je legitimno propitivati motive inicijatora pravopisne reforme te omjer praktične koristi i štete s obzirom na snagu i trajanje otpora, zaključno se nameće pitanje etičnosti širenja društvene panike (do mjere da se koristi simbolika 11. rujna) oko predimenzioniranoga pravopisnog problema, panike proizašle iz mnogih neznanstvenih ideja, a koje prosječan govornik lako prihvaća jer dolaze od strane autoriteta.

LITERATURA

- Emiliano, A. (2008). *Uma reforma ortográfica inexplicável: comentário razoado dos fundamentos técnicos do Acordo Ortográfico da Língua Portuguesa (1990)*. Lisboa: Universidade Nova de Lisboa.
- Emiliano, A. (2010). *Apologia de Desacordo Ortográfico: Textos de Intervenção em Defesa da Língua Portuguesa Contra o Acordo Ortográfico de 1990*. Lisboa: Verbo.
- Fiorin, J. L. (2009). O acordo ortográfico: uma questão de política linguística. *Veredas* v.13, n°1, 07-19. www.ufjf.br/revistaveredas/files/2009/12/artigo012.pdf (pristupljeno 8. prosinca 2009.)
- Garcez, P. M. (1995). The Debatable 1990 Luso-Brazilian Orthographic Accord. *Language Problems and Language Planning*, 19(2), 151–178.
- Graça Moura, V. (2008). *O Acordo Ortográfico: A perspectiva do desastre*. Lisboa: Alêtheia Editores.
- Lourenço, E. (2001). *A Nau de Ícaro*. São Paulo: Companhia das Letras.
- Marquilhas, R. (2015). The Portuguese Language Spelling Accord. U *Written Language and Literacy*, John Benjamins Publishing Company, 275-286.
- Melo-Pfeifer, S. (2016). Public understanding of language planning and linguistic rights: The debate on the current Portuguese orthographic reform. *Language in Society*, 45(3), 423-443.
- Milroy, J. (1998). Children can't speak or write properly anymore. U Bauer, L. i Trudgill, P. (ur.) *Language Myths*. London: Penguin Books, 58-65.
- Monteiro, M. (2018). *Por Amor à Língua - Contra a Linguagem Que por aí Circula*. Lisboa: Penguin Random House.
- Pessoa, F. (1998). *Livro do Desassossego composto por Bernardo Soares, ajudante de guarda-livros na cidade de Lisboa*. Richard Zenith (ur.) Lisboa: Assírio & Alvim.
- Pullum, G. K. (2017). The usage game: catering to perverts. U Tieten-Boon von Ostade, I. (ur.) *English Usage Guides: History, Advice, Attitudes*. Oxford: Oxford University Press, 177-210.
- Scarton, G. (2009). A orthographia da lingua portuguesa, que virou ortografia – história dos (des)acordos. U Moreira, M., Magnus Smith, M. i da Cunha Bocchese, J. (ur.) *Novo Acordo Ortográfico da língua portuguesa*. Porto Alegre: EDIPUCRS, 21-46.

Sebba, M. (2007). *Spelling and Society: The Culture and Politics of Orthography around the World*. Cambridge: Cambridge University Press.

Starčević A., Kapović M. i Sarić D. (2019). *Jeziku je svejedno*. Zagreb: Sandorf.

Škiljan, D. (2002). *Govor nacije - Jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden marketing.

INTERNETSKI IZVORI

A Academia das Ciências de Lisboa (2017), *Sugestões para o aperfeiçoamento do Acordo Ortográfico*

www.acad-ciencias.pt/document-uploads/7764123_ao1990_acl.pdf (pristupljeno 13. listopada 2021.)

Expresso | Vítor Aguiar e Silva, o Prémio Camões que não adota o novo acordo ortográfico (pristupljeno 22. srpnja 2021.)

<https://peticaopublica.com/?pi=acordoortografico90&fbclid=IwAR3NL72GtecnDnh8FdoSDnfFemNCzz88KUECJwuy9daqPthRWD5YLUXi6sA> (pristupljeno 16. srpnja 2021.)

RESOLUÇÃO DA ASSEMBLEIA DA REPÚBLICA N.º 26/91, U: Diário da República n.º 193/1991, Série I-A de 1991-08-23, Assembleia da República, 4370 - 4388. dre.pt/pesquisa/-/search/403301/details/normal?q=acordo+ortografico+1990 (pristupljeno 13. listopada 2021.)

Vocabulário de Mudança - Acordo Ortográfico da Língua Portuguesa (1990) (portaldalinguaportuguesa.org) (pristupljeno 22. srpnja. 2021.)

<https://dre.pt/pesquisa/-/search/403301/details/maximized> (pristupljeno 20. siječnja 2020.)

Bechara, E. (2012.) Com o acordo, tiramos um peso dos ombros, diz Evanildo Bechara

<http://cultura.estadao.com.br/noticias/geral/com-o-acordo-tiramos-um-peso-dos-ombros-diz-evanildo-bechara,959220> (pristupljeno 28. srpnja 2020.)

Graça Moura, V. (2010) A língua de Camões?

<http://www.dn.pt/opiniao/opiniao-dn/vasco-graca-moura/interior/a-lingua-de-camoes-1588552.html> (pristupljeno 16. travnja 2020.)

Graça Moura, V. (2011) Deveras decepcionado

<https://www.dn.pt/opiniao/opiniao-dn/vasco-graca-moura/deveras-decepcionado-1929973.html> (pristupljeno 16. travnja 2020.)

Graça Moura, V. (2012) O Acordo, outra vez

<https://www.dn.pt/opiniao/opiniao-dn/vasco-graca-moura/o-acordo-outra-vez-2899022.html> (pristupljeno 16. travnja 2020.)

Pascoal, J. A. (2020) Ninguém para para pensar no Acordo Ortográfico <https://www.publico.pt/2020/01/01/culturaipsilon/opiniao/ninguem-pensar-acordo-ortografico-1898938> (pristupljeno 7. ožujka 2020.)

Pacheco, N. (2019) A língua portuguesa tem um problema nas articulações. É melhor chamar o médico

<https://www.publico.pt/2019/11/14/culturaipsilon/opiniao/lingua-portuguesa-problema-articulacoes-melhor-chamar-medico-1893560> (pristupljeno 7. ožujka 2020.)

Pacheco, N. (2021) Coisas que não esquecemos, passe o tempo que passar www.publico.pt/2021/09/02/culturaipsilon/opiniao/nao-esquecemos-passe-tempo-passar-1975822 (pristupljeno 13. listopada 2021.)

Reis, C. (2008) Acordo Ortográfico: para além de Portugal.

<https://ciberduvidas.iscte-iul.pt/artigos/rubricas/acordo/acordo-ortografico-para-alem-de-portugal/1674> (pristupljeno 1. svibnja 2020.)

Portuguese orthographic reform

Daliborka Sarić

dalibor_ka@hotmail.com

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Majda Bojić

majda.bojic@gmail.com

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

This paper provides a short survey of the 1990 Portuguese orthographic reform, mandatory from 2015 (in Portugal) and 2016 (in Brazil), whose aim was to unify in a single normative document two previously used orthographies, one valid in Brazil and the other in Portugal and other Lusophone countries. The new Portuguese Language Orthographic Agreement only partly unifies the previous two orthographic agreements as this new official orthography still allows variation in a number of cases which reflect some of the differences in the pronunciation of certain sounds. Besides the main orthographic innovations, the paper looks into some of the most prominent judgments on the orthographic reform appearing in the media and in professional texts during the still-ongoing public debate.

Key words: European Portuguese, Brazilian Portuguese, spelling innovations, language ideological debates, unification